

ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ HEIDEGGER

Γενικές απόψεις της φιλοσοφίας του

Ο Martin Heidegger

(1889-1976) υπήρξε Γερμανός φιλόσοφος που επηρέασε καθοριστικά το φιλοσοφικό στοχασμό του εικοστού αιώνα, με ιδιαίτερη επικέντρωση της σκέψης του στον Υπαρξισμό.

Ο βίος του Martin Heidegger σκιάζεται από μια βραχύβια, αλλά έντονη πολιτική δραστηριοποίηση κατά τη δεκαετία του 1930 υπέρ του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, με αποκορύφωμα την ανάληψη της θέσης του Πρύτανη του Πανεπιστημίου του Freiburg το 1933-34. Η χαϊντεγκεριανή φιλοσοφία ήταν ανοιχτή στη ναζιστική παρέκκλιση, που συνίσταται στην πλήρη απουσία μιας αυτόνομης πολιτικής και κοινωνικής προβληματικής από το έργο του και στην επιστράτευση κατηγοριών που αφορούσαν την ατομική ύπαρξη, όταν θέλησε να προσδιορίσει τη συλλογική ύπαρξη ενός λαού.

Η μορφή του φιλοσοφικού έργου του Heidegger εμφανίζει μια σπάνια ιδιαιτερότητα, αν όχι μοναδικότητα: ο φιλόσοφος δεν έχει γράψει ούτε ένα εκτενές και ολοκληρωμένο έργο μεγάλων αξιώσεων, στο οποίο να αποτυπώνεται με τρόπο συνεκτικό η φιλοσοφική του θεώρηση. Το πιο γνωστό κείμενό του, το περίφημο «Είναι και χρόνος» (1927) υπήρξε – με τα λόγια του ίδιου του Heidegger – μια «αποτυχία» κολοσσιαίας αξίας.

Χαρακτηριστικοί είναι και οι τίτλοι των δύο σημαντικότερων τόμων που περιέχουν κείμενα τα οποία γράφτηκαν μετά το «Είναι και χρόνος»: «Δρόμοι στο δάσος» (Holzwege, 1950) και «Οδοδείκτες» (Wegmarken, 1967). Όπως υποδηλώνουν οι τίτλοι, τα κείμενα αυτά δεν αποτυπώνουν μια αλήθεια που ο φιλόσοφος έχει συλλάβει και αποφασίζει να διακοινώσει, αλλά αποτελούν στοχαστικές απόπειρες που υποσημαίνουν δρόμους, δυνατότητες και προοπτικές, αποτυπώνοντας μια πορεία αναζήτησης που βρίσκεται διαρκώς καθοδόν.

Για τον Heidegger μεγάλη σημασία έχει η παραμονή της σκέψης σε ένα πεδίο που ορίζεται από το ίδιο το Είναι. Το ερώτημα για το Είναι κατευθύνει το σύνολο της στοχαστικής διαδρομής του Heidegger. Πρόκειται, ωστόσο, για ένα ερώτημα που στο πλαίσιο αυτής της διαδρομής αποκτά διαφορετικές σημασίες και λειτουργίες.

Η έννοια του Dasein, κεντρική καθ' όλη τη δεκαετία του 1920, σημαίνει στην κοινή Γερμανική την «ύπαρξη». Ο Heidegger θα της προσδώσει την ειδική σημασία της «ανθρώπινης ύπαρξης», παραπέμποντας συγχρόνως στην ετυμολογική της προέλευση από τις λέξεις «εδώ» (da) και «είναι» (sein). Η έννοια καθίσταται έτσι αμετάφραστη σε οποιαδήποτε ξένη γλώσσα, προβάλλοντας την εικόνα μιας ανθρώπινης ύπαρξης που είναι ανοικτή στο Είναι, σχετίζεται διαρκώς με αυτό και το κατανοεί.

Θεμελιώδες γνώρισμα της ανθρώπινης ύπαρξης, του Dasein, είναι η διαρκής κίνηση, στο πλαίσιο της εξατομίκευσης και μιας «μέριμνας» (Sorge) για τον εαυτό του. Συγχρόνως όμως το Dasein έχει την τάση να αποφεύγει και να χάνει τον εαυτό του, να απεκδύεται τις ευθύνες που πηγάζουν από αυτή την εξατομίκευση, να «εκπίπτει» σε φερέφωνο της κυριαρχίας των «πολλών». Ενώπιον αυτής της κατάστασης, η φιλοσοφία καλείται να αντιδράσει αντιμαχόμενη την «κατάπτωση» και αναδεικνύοντας την αυθεντικότητα της ζωής.

Αυτό ακριβώς είναι το περιεχόμενο του περίφημου εγχειρήματος της «αποδόμησης» (Destruktion): η αναδρομή της φιλοσοφίας στο παρελθόν, με κατεύθυνση τις απαρχές της, προς αναζήτηση σημείων, όπου οι έννοιες βρίσκονταν ακόμα σε στενή σχέση με τη ζωή την οποία καλούνται να περιγράψουν. Καθώς η φιλοσοφία «αποδομεί» με αυτό τον τρόπο τον εαυτό της και την ιστορία της, «αποδομεί» συγχρόνως κατά το δυνατόν τις επικαλύψεις που έχουν επικαθήσει πάνω στην αυθεντική ύπαρξη.

Εκλαμβάνοντας πλέον τη φιλοσοφία όχι ως αυτοερμήνευση της ύπαρξης, αλλά ως «επιστήμη», ο Heidegger δείχνει να παρασύρεται από έναν ιδιότυπο μεταφυσικό θεμελιωτισμό που αποβαίνει αδιέξοδος, κάτι που θα διαφανεί καθαρά το 1929, με σημαντικό σταθμό τη διάλεξη «Τι είναι μεταφυσική;» και τις περίφημες αναφορές της στο Μηδέν.

Η «στροφή» (Kehre) που πραγματοποιείται το 1929/30 συνίσταται σχηματικά σε μια θεαματική αντιστροφή των βασικών ερωτημάτων που θέτει πλέον ο φιλόσοφος. Ενώ στο «Είναι και χρόνος» το Είναι και η οντολογία θεμελιώνονται στο Dasein και στη δική του αναζήτηση νοήματος, μετά τη στροφή ο άνθρωπος καλείται να «υπακούει» στα κελεύσματα ενός «Είναι» το οποίο υπερβαίνει την ανθρώπινη κατανόηση και εκφεύγει των ανθρώπινων χειρισμών. Η «στροφή» αποτελεί στην ουσία της μετάβαση από την οντολογία σε μια φιλοσοφία της ιστορίας, η οποία αναζητεί στην ιστορική κίνηση σημεία αποκάλυψης του γίνεσθαι μιας αλήθειας που βρίσκεται πάνω και πέρα από το ανθρώπινο ον και ενίοτε το καλεί να «συνομιλήσει» μαζί της.

Αν ο Heidegger στρέφεται όλο και πιο συχνά στην απαρχή της ελληνικής σκέψης, δεν το κάνει με στόχο μια δήθεν «επιστροφή» στους Προσωκρατικούς. Μια τέτοια πρόθεση δεν θα ήταν απλώς γελοία και ανέφικτη, αλλά θα αντέφασκε με την ίδια την ιστορικότητα της σκέψης. Στους Προσωκρατικούς ο Heidegger δεν αναζητεί τα φιλοσοφικά του είδωλα, αλλά τα πρώτα ίχνη της «λήθης του Είναι» και τους τρόπους με τους οποίους αυτή ήδη εξαρχής άρχισε να επιβάλλεται.

Τα δύο μεγάλα θέματα του Heidegger από τη δεκαετία του 1930 και μετά είναι η ποίηση και η τεχνική. Η δεύτερη αποτελεί τον νόμιμο κληρονόμο της παραδοσιακής μεταφυσικής, στο μέτρο που αφομοιώνει την προσήλωση στα όντα και την οδηγεί στις έσχατες συνέπειές της. Ουσία της σύγχρονης τεχνικής είναι η βούληση.

Σε αντίθεση με τον Gadamer, που θα δει στη γλώσσα ένα πεδίο διαλόγου και εμφάνισης της αλήθειας, ο Heidegger εκλαμβάνει τη γλώσσα ως ένα ακόμη επακόλουθο της μεταφυσικής, ως έκφραση της προσήλωσής μας στα όντα και της αποξένωσής μας από το Είναι. Η αντίδρασή του δεν θα τον οδηγήσει βέβαια σε αφωνία και σιωπή, αλλά σε διερεύνηση του ίδιου του χαρακτήρα και των ορίων της γλώσσας. Το πεδίο που επιτρέπει μια τέτοια διερώτηση δεν είναι τόσο η φιλοσοφία όσο η ποίηση. Εδώ η γλώσσα δεν επιχειρεί να αναπαραστήσει μια εξωτερική πραγματικότητα, αλλά δημιουργεί η ίδια την πραγματικότητά της. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ποιητής που ενέπνευσε και απασχόλησε τον Heidegger περισσότερο από κάθε άλλον ήταν ο Friedrich Hölderlin (1770-1843): μια μορφή καθοριστική για τη γένεση του γερμανικού ιδεαλισμού, που όμως θα εγκαταλείψει τη φιλοσοφία για να μεγαλουργήσει στην ποίηση, πριν βυθιστεί στο σκοτάδι της τρέλας. Αυτό που βρίσκει ο Heidegger στον Hölderlin είναι μια ποιητική γλώσσα αυτο-αναφορική, της οποίας μοναδικό αντικείμενο είναι η ίδια η ποίηση, ο ρόλος και η θέση, τα όρια και οι δυνατότητές της. Θέμα του ποιητή είναι η ίδια η ποίηση.

Η υπενθύμιση της ανθρώπινης περατότητας και των ορίων του Λόγου αποτελεί διαρκές μέλημα της ύστερης σκέψης του Heidegger – όσο κι αν αυτή η υπενθύμιση δείχνει συχνά να παίρνει τη μορφή μιας αδιάλλακτης παραίτησης από τις δυνατότητες της έννοιας και του φιλοσοφικού Λόγου.

Η σύνδεση ανάμεσα στην τέχνη και την αλήθεια είναι ουσιαστική. Το ερώτημα για την τέχνη είναι ταυτόχρονα και ερώτημα για την αλήθεια, και το τελευταίο θέτει το ερώτημα για το Είναι.

Μέσα στην αλήθεια του έργου τέχνης βρίσκουμε δύο στοιχεία: τη γη και τον κόσμο, που δηλώνουν με τον τρόπο τους το *ον* και το Είναι. Το παρόν (γη) και η παρουσία (ο κόσμος) βρίσκονται και πραγματώνονται μέσα στο έργο τέχνης, που γίνεται έτσι ο τόπος της αλήθειας. Αφού όμως για τον Heidegger, δεν υπάρχει απόλυτος ρεαλισμός στην τέχνη, πρόκειται συνεπώς για την αλήθεια που ταυτίζεται με το ίδιο το Είναι.

Φιλοσοφία και τέχνη είναι, στο βάθος, ο τόπος έλευσης της αλήθειας.

Τι είναι όμως η ίδια η τέχνη; Ο ορισμός που δίνει ο γερμανός φιλόσοφος δικαιώνει την οντολογική θεώρηση γύρω από την τέχνη. «Τέχνη είναι γέννημα (Werden) και έλευση (Geschehen) της αλήθειας». Μέσα στην τέχνη διατηρείται δημιουργικά η αλήθεια. Στο μέτρο που η αλήθεια είναι φώτισμα του όντος και αποκάλυψη, είναι και ποιητική. Η ουσία της τέχνης είναι λοιπόν ποιητική (dichtend). Η τέχνη – και έχουμε την κατακλείδα της χαϊντεγκεριανής σκέψης πάνω στο πρόβλημα αυτό – είναι ποίηση (Dichtung). Ποίηση όμως δεν σημαίνει φαντασίωση. Η βαθύτερη υφή της ποίησης είναι να επιστρέφει στο *ον*, να μένει στο «ξέφωτο» εκείνο που φωτίζει ακριβώς το *ον*.

Το έργο τέχνης θεμελιώνεται οντολογικά στην τέχνη. Τέχνη είναι ο τόπος προέλευσης του έργου τέχνης. Γι' αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί παράδοση η θέση του Heidegger ότι ο καλλιτέχνης, όπως άλλωστε και ο ποιητής, δεν είναι στην ουσία δημιουργοί. Καλλιτέχνης και ποιητής μένουν στο ενδιάμεσο (das Zwischen) ανάμεσα στον κόσμο και τη γη, την παρουσία και το παρόν, το Είναι και το *ον*. Φυσικά, για να αποκαλυφθεί η αλήθεια, χρειάζεται το έργο.

Δεν εγκαθίσταται μια για πάντα όλη η αλήθεια μέσα σε ένα καλλιτέχνημα, αλλά εξαρτάται εξακολουθητικά από τους αποδέκτες που ορίζονται ως υπεύθυνοι φύλακες, που αναλαμβάνουν το μέλημα να τη διατηρήσουν «αληθεύοντας» την (Bewahrende).

Η έννοια του Τόπου

Ενώ ο πρώιμος Heidegger εντάσσει τους στοχασμούς περί χώρου στις ευρύτερες έρευνες περί του Είναι, ο ύστερος Heidegger στηρίζεται στις πρώιμες διαπιστώσεις για να θεμελιώσει μια νέα οπτική του χώρου.

Ο προβληματισμός του παίρνει τώρα τη μορφή : σε ποια σχέση βρίσκεται το ανθρώπινο Είναι προς το χώρο; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα υπογραμμίζει πως το ανθρώπινο Είναι αποτελείται και από χώρο, είναι δηλαδή «χωρικό», μια ιδιότητα η οποία δεν υφίσταται ως υποκειμενική, αλλά ως ένα υπαρκτό χαρακτηριστικό του Είναι μας.

Συλλαμβάνοντας την ιδέα ότι ο κόσμος δεν είναι μέσα στο χώρο, αλλά αντίστροφα ο χώρος είναι ουσιαστικά μέσα στον κόσμο και αντιλαμβανόμενος το χώρο σαν μια αντικειμενικά

υπαρκτή, ομογενή έκταση, ο Heidegger ανακαλύπτει ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό του ανθρώπινου Είναι: είμαστε κατ' ουσίαν «κοσμικοί» (weltlich).

Προχωρώντας από τη σχέση Είναι και χώρου, ο Heidegger θα εμβαθύνει κυρίως στη σχέση των αντικειμένων και της τέχνης με τον χώρο και σε αυτό το σημείο θα εισάγει επίσης την έννοια του τόπου .

Η έννοια αυτή του «τόπου» είναι πιο αρχέγονη, πιο αποκαλυπτική και πιο ουσιώδης από την έννοια «χώρος». Για την καλύτερη κατανόηση της σκέψης του Heidegger οφείλουμε να δηλώσουμε ότι ο χώρος ως χώρος, το Είναι του χώρου και η ιδιαιτερότητα του χώρου απαντώνται στην έννοια του τόπου.

Οι χώροι δέχονται την ουσία τους από τους τόπους και όχι από «τον» χώρο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι τόποι συμπίπτουν με τα πράγματα και δεν υπάρχει ένας χώρος «καθ' εαυτόν».

Μιλώντας σε πιο γενικά πλαίσια, ο τόπος όχι απλώς συναθροίζει, αλλά προπάντων προφυλάσσει τα πράγματα: τα εντάσσει στην περιοχή όπου ανήκουν κι έτσι τα διαφυλάσσει από το να εκτεθούν ανυπεράσπιστα σε μια σκέτη παρεύρεση. Προφυλάσσοντας έτσι τα πράγματα ο τόπος τα απελευθερώνει για τη δυνατότητα να είναι αυτά που είναι. Αυτή η εκβάθυνση οδηγεί τον Heidegger στο εκπληκτικό συμπέρασμα : Τα πράγματα δεν ανήκουν απλώς σε ένα τόπο, αλλά είναι τόπος.

Κεντρικό θέμα του Heidegger : η σχέση ανθρώπου και χώρου

Ο Heidegger πιστεύει ότι το «κτίζειν» σχετίζεται ουσιαδώς με εκείνο το «κατοικείν», το οποίο αποβλέπει στην εξερεύνηση του Είναι μας και στον τρόπο με τον οποίο εμείς οι άνθρωποι ως θνητοί πρέπει να κατοικούμε επάνω στη γη.

Δυστυχώς, ο σύγχρονος άνθρωπος έχει περιορίσει το «κτίζειν» στο επίπεδο μιας μηχανικής κατασκευής στην οποία κυριαρχούν ο μαθηματικός υπολογισμός, ο τεχνικός σχεδιασμός και η συναρμολόγηση κτηρίων. Μετατρέπει τα πράγματα σε αντικείμενα και τον εαυτό του σε αυτόρροσκο υποκείμενο, που απλά τα αξιοποιεί και τα εκμεταλλεύεται με βάση τις δικές του ανάγκες.

Ο σύγχρονος άνθρωπος παραμένει ανέστιος, όμως αυτή ακριβώς η ανεστιότητα αποτελεί βασικό στοιχείο της ουσίας - ελευθερίας του ανθρώπου. Ο άνθρωπος ως θνητός είναι πάντοτε καθ' οδόν προς το Είναι του, προς αναζήτηση της ουσίας του και κατά προέκταση της πατρίδας του.

Μόνο όταν αφιερώνει χρόνο να στοχαστεί τι σημαίνει «κατοικείν» είναι σε θέση να επιστρέψει στον εαυτό του και να βρει εκεί την πατρίδα του.

Πολλοί θεωρούν ότι το «κατοικείν» θα έπρεπε να είναι, στις περισσότερες περιπτώσεις, ο σκοπός στον οποίο αποβλέπει κάθε «κτίζειν». Το κατοικείν και το κτίζειν συνδέονται μεταξύ τους με τη σχέση σκοπού και μέσου.

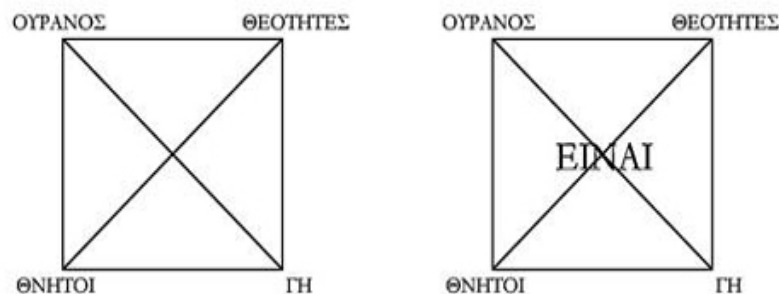
Όλα τα κτίσματα βέβαια δεν είναι κατοικίες. Πολλά από αυτά στεγάζουν απλά τον άνθρωπο. Μένει σε αυτά κι ωστόσο δεν τα κατοικεί.

Εάν στρέψουμε την προσοχή μας σε ό,τι η γλώσσα λέει με τη λέξη «κτίζειν» (γερμανικά bauen), τότε ακούμε τρία πράγματα:

1. Το κτίζειν είναι κατ' ουσίαν κατοικείν.
2. Το κατοικείν είναι ο τρόπος με τον οποίο οι θνητοί είναι επάνω στη γη.

3. Το κτίζειν ως κατοικείν εκδιπλώνεται και προς την κατεύθυνση του κτίζειν το οποίο καλλιεργεί, συγκεκριμένα την ανάπτυξη – και προς την κατεύθυνση του κτίζειν το οποίο ανεγείρει κτήρια.

Επίσης οι λέξεις (Friede=ειρήνη και Freie=ελεύθερο) μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το κτίζειν εμπεριέχει και την έννοια του προστατευόμενου από βλάβη και απειλή, δηλαδή το χρησιμοποιούμενο με φειδώ. Θεμελιώδες χαρακτηριστικό του κατοικείν είναι το φείδεσθαι. Αυτό μας αποκαλύπτει ότι το ανθρώπινο Είναι συνίσταται στο κατοικείν και μάλιστα υπό την έννοια της διαμονής των θνητών επάνω στη γη. Έτσι καταλήγουμε ότι, από μία πρωτογενή ενότητα καταγόμενα τα τέσσερα «στοιχεία»: γη και ουρανός, θεότητες και θνητοί, ανήκουν σε ένα ενιαίο «όλον». Αυτή την ενιαία σύμπτυξη την ονομάζει «τετραμερές» (Geviert).

Βασική αρχή του αυθεντικού κατοικώ, για τον φιλόσοφο, είναι η μέριμνα: «Οι θνητοί κατοικούν με τέτοιο τρόπο ώστε να μεριμνούν (να οικονομούν, να διαφυλάττουν) το τετραμερές στην ουσία του».

Οι «θνητοί κατοικούν», όταν αυτοί «σώζουν (ελευθερώνουν) τη γη».

Οι «θνητοί κατοικούν», όταν αυτοί «υποδέχονται (δεξιώνονται) τον ουρανό».

Οι «θνητοί κατοικούν», όταν «προσμένουν (προσδοκούν) τις θεότητες».

Οι «θνητοί κατοικούν», όταν «οδηγούν (άγουν, κατευθύνουν) την ύπαρξη τους προς το θάνατο».

Ο Heidegger εδώ επισημαίνει ότι είναι σημαντικό να κατανοήσουμε πως κατοικούμε «ως φιλοξενούμενοι» και όχι «ως κύριοι»: «Κατοικούμε στη γη ως επισκέπτες και όχι ως οικοδεσπότες, σε μια σχέση προσμονής και ελπίδας με τις θεότητες (...) Στη σωτηρία της γης, στην υποδοχή του ουρανού, στην προσμονή των θεοτήτων, στην προσαγωγή των θνητών, λαμβάνει χώρα το κατοικώ ως μέριμνα και διαφύλαξη του τετραμερούς».

Εάν στρέψουμε την προσοχή μας στις σχέσεις αυτές ανάμεσα σε τόπο και χώρους, ανάμεσα σε χώρους και χώρο, τότε θα αποκτήσουμε ένα έρεισμα για να στοχαστούμε τη σχέση ανθρώπου και χώρου. Ο δεσμός του ανθρώπου με τόπους και μέσω τόπων με χώρους στηρίζεται στο κατοικείν του. Η σχέση ανθρώπου και χώρου δεν είναι τίποτα άλλο από το ουσιαστικώς εννοούμενο «κατοικείν».

Όταν στοχαζόμαστε τη σχέση τόπου και χώρου, όπως επίσης και τη σχέση μεταξύ ανθρώπου και χώρου, τότε φωτίζεται η ουσία των πραγμάτων, τα οποία είναι τόποι και τα οποία ονομάζουμε κτίσματα.

Αλλά το κτίζειν ποτέ δεν διαμορφώνει τον χώρο. Ούτε άμεσα ούτε έμμεσα. Το κτίζειν ανεγείρει τόπους, οι οποίοι παραχωρούν θέση στο τετραμερές. Η φειδωλή αντιμετώπιση του τετραμερούς, η διάσωση της γης, η δεξίωση του ουρανού, η προσδοκία των θεοτήτων, η καθοδήγηση των θνητών, είναι η απλή ουσία του «κατοικείν». Έτσι τα γνήσια κτίσματα αφήνουν το αποτύπωμά τους στο «κατοικείν», οδηγώντας και στεγάζοντας την ίδια του την ουσία. Κτίζω λοιπόν σημαίνει βασικά αφήνω κάτι να κατοικεί.

Το ότι κατοικούμε σ' αυτήν εδώ την γη δεν προκύπτει από το γεγονός ότι χτίζουμε αρχιτεκτονικά άρτιες κατοικίες, αλλά αντίστροφα, χτίζουμε τις κατοικίες μας, επειδή η ουσιώδης υφή του ανθρώπου έγκειται στο «οικείν» και στο «διαμένειν».

Περί Τέχνης

Μιλώντας για την τέχνη, ο Heidegger αποφαινεται πως ύψιστη τέχνη αποτελεί η γλυπτική (τοποθετεί έπειτα την αρχιτεκτονική λόγω της «πρακτικής» της λειτουργίας). Η γλυπτική ως τέχνη δεν «καταναλώνει» την ύλη και αντίθετα προς την κοινή πεποίθηση, ότι τα γλυπτά «αναμετρούνται» με το χώρο και τον καταλαμβάνουν, ο Heidegger θεωρεί ότι τα γλυπτά ξανοίγουν τους τόπους, ξανοίγουν αυτή την ευρυχωρία που είναι ο ανθρώπινος κόσμος.

Η γλυπτική λοιπόν, είναι η ενσάρκωση τόπων, η οποία έγκειται σε ένα «κάνω-χώρο» (raumen), δηλαδή σε μια απελευθέρωση τόπων και σε μια «παραχώρηση» (einraumen), δηλαδή σε μια αποδοχή της ανοιχτότητας και σε μια διευθέτηση των πραγμάτων, ώστε αυτά να ανήκουν σε μια θέση και να συνυφάνονται. Τι κάνουν οι τόποι της γλυπτικής; Τίποτα λιγότερο από εκείνη την ουσιώδη διεργασία κάθε τόπου : ξανοίγουν μια περιοχή (ανθρωποκεντρική ή θεοκεντρική) και τη διαφυλάσσουν, δηλαδή συναθροίζουν και διατηρούν γύρω τους μια «ελεύθερη ευρύτητα», που είναι η ευρυχωρία του κόσμου. Αυτή η ευρυχωρία είναι η οντολογική συνθήκη που καθιστά δυνατό να παραμένουν (verweilen) τα πράγματα και ανάμεσα σ' αυτά να διαμένουν (wohnen) οι άνθρωποι.

Περί Αρχιτεκτονικής

Ο βασικός λόγος για την ένταση ανάμεσα στη σκέψη του Heidegger και στην αρχιτεκτονική θεωρία και πρακτική πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι το «παράδειγμα», το οποίο στη σύγχρονη εποχή καθορίζει τις επιλογές στον σχεδιασμό, στην αισθητική και στην οικοδόμηση κτηρίων είναι μάλλον ασύμβατο προς τις θεμελιώδεις απόψεις που εκτίθενται στη διάλεξη του γερμανού στοχαστή. Η ριζική αβεβαιότητα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής ως προς την αυτοκατανόησή της είναι απόρροια μιας σοβαρής αποτυχίας της αρχιτεκτονικής θεωρίας, η οποία, δίνοντας έμφαση σχεδόν αποκλειστικά στη μορφή (που θα όφειλαν να λάβουν τα υπό κατασκευή κτήρια), αδυνατεί να απαντήσει στο ερώτημα για το τι είναι η αρχιτεκτονική.

Διαπιστώνουμε επίσης μια μετατόπιση του στοχαστικού ενδιαφέροντος του Heidegger από την αισθητική στην ηθική λειτουργία της αρχιτεκτονικής. Το ζητούμενο είναι μια αρχιτεκτονική που θα εκφράζει το ήθος της εποχής της.

Ο Heidegger επιχειρεί μέσα από την ετυμολογική αναζήτηση της αρχικής ρίζας των λέξεων «κτίζω» και «κατοικώ» να αναδείξει τον αποφασιστικό ρόλο που παίζουν στη συγκρότηση

του «είναι» μας μέσα στον κόσμο. Οι δύο αυτές δραστηριότητες (κτίζω – κατοικώ) είναι θεμελιώδεις για κάθε κτήριο, οδηγούν σε μια αναλυτική προσέγγιση της λειτουργίας του, του χώρου του, της άνεσης, αλλά και της αισθητικής απόλαυσης που παρέχει.

Μετά την Αναγέννηση η αρχιτεκτονική πασχίζει να φέρει τις τρεις αλληλοσυγκρουόμενες κατηγορίες : της λειτουργίας, της τεχνολογίας και της αισθητικής μορφής σε μια αρμονική ισορροπία και να τις ενσωματώσει σε ένα συνεκτικό όλο. Αρχίζει να επικρατεί η άποψη ότι εκείνο που εντέλει διαφοροποιεί την αρχιτεκτονική από την απλή κατασκευή και τη μηχανολογία είναι το στοιχείο της αισθητικής μορφής.

Κάθε εξισορρόπηση μεταξύ αυτών των δομικών στοιχείων αποδεικνύεται όμως ασταθής και βραχυπρόθεσμη. Αυτό συνάγεται και από μια προσεκτική εξέταση των προβλημάτων που αντιμετώπισαν διαδοχικά ο μοντερνισμός, ο μεταμοντερνισμός και ο αποδομισμός.

Κατά τον Heidegger, η κρίση αυτή μπορεί να ξεπεραστεί μόνο αν επαναπροσδιορίσουμε την ουσία του κτίζειν και του κατοικείν και συνειδητοποιήσουμε ότι οι δύο αυτές δραστηριότητες είναι μέσα διερεύνησης και κριτικής επιβεβαίωσης της ταυτότητας του θνητού μας «είναι». Τα κτήρια δεν είναι απλώς κατοικήσιμες δομές που μας προστατεύουν από τα στοιχεία της φύσης, που περιφρουρούν την ιδιωτικότητά μας και που μας παρέχουν συνάμα χώρο για τις όποιες δραστηριότητές μας. Δεν είναι αυτοσκοποί, αλλά πρωτίστως διαμεσολαβητικά αντικείμενα που μας διανοίγουν έναν κόσμο και μας επιτρέπουν να εισέλθουμε σε ένα διάλογο με τον περιβάλλοντα κόσμο, ώστε να ορίσουμε και να διαρθρώσουμε τη σχέση μας με τους άλλους, με τη φύση και τον εαυτό μας. Ως τέτοια περικλείουν την ολότητα του είναι μας: τη **γη** που θεμελιώνει την ταυτότητά μας, που φέρει τα πράγματα και μας παρέχει το υλικό για το κτίζειν, τον **ουρανό** που μας επιτρέπει να προσανατολιστούμε μέσα στο χώρο, τον ήλιο που μας δίνει το μέτρο του χρόνου, τις **Θεότητες** (θειότητες) που μας χορηγούν τα κριτήρια για τις αξιακές δεσμεύσεις μας, τους ανθρώπους που μπορούν να κατοικούν τη γη μόνο ως **θνητοί**. Αυτά είναι, σύμφωνα με τον Heidegger, τα πρωταρχικά συστατικά της αρχιτεκτονικής και όχι οι παράγωγες κατηγορίες της λειτουργίας, του χώρου, της δομής και της αισθητικής μορφής.

Στη διάλεξή του «Κτίζειν, κατοικείν και σκέπτεσθαι» ο Heidegger υπαινίσσεται ότι η κρίση την οποία αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας είναι στην ουσία μια κρίση του ίδιου του κατοικείν. Διότι όσο ο άνθρωπος δεν γνωρίζει τι σημαίνει κατοικείν, παραμένουν ακόμη και τα επιτυχέστερα αποτελέσματα της παραγωγής κατοικήσιμων κτηρίων χωρίς θεμέλιο, σκοπό και νόημα.

Περί Αισθητικής

Η ομορφιά, και συγκεκριμένα η δυσκολία καθορισμού των χαρακτηριστικών της, αποτέλεσε αντικείμενο φιλοσοφικών μελετών σε όλη σχεδόν την διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή της αισθητικής, παρατηρείται ότι η ερμηνεία της και η προσέγγισή της εξελίσσεται συνεχώς, εκφράζοντας κάθε φορά την εποχή και τους ανθρώπους.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ιστορία της αισθητικής αναφέρεται κυρίως στις προσπάθειες «υπερνίκησής» της, παρά υποστήριξης, πετυχαίνοντας ωστόσο την εδραίωσή της ως θέμα φιλοσοφικών αναζητήσεων και διαφωνιών και κατά συνέπεια ως αυτόνομος

φιλοσοφικός κλάδος από τον 18^ο αιώνα, οι ρίζες όμως του οποίου θα μπορούσαν να αναζητηθούν στα γραπτά κείμενα του Πλάτωνα.

Σε αδρές γραμμές, από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας προκύπτει ότι η αισθητική μπορεί να διακριθεί σε:

1. Η αισθητική ως θεωρία της ομορφιάς, η οποία επιχειρεί να καθορίσει και να αντικειμενοποιήσει κυρίως τις οπτικές ιδιότητές της.
2. Η αισθητική ως φιλοσοφία της τέχνης, η οποία μελετά την πολύπλοκη σχέση ανθρώπου και τέχνης.
3. Η αισθητική ως αισθητήρια γνώση, η οποία ασχολείται κυρίως με τον τρόπο πρόσληψης και κατά επέκταση την βίωση της αισθητικής εμπειρίας.

Η αισθητική τον 20^ο αιώνα αντιμετωπίζεται κυρίως ως βίωση και δημιουργία: γνωστική και επικοινωνιακή διαδικασία και δράση, της οποίας βασικό χαρακτηριστικό είναι τα συναισθήματα.

Για τον Heidegger η ύπαρξη Αισθητικής είναι, αν όχι αδύνατη, ωστόσο σίγουρα αταίριαστη. Ακόμα και αν είχε ο Heidegger συγγράψει ένα έργο καθαρά αισθητικής φύσεως, αυτό δεν θα μπορούσε να εναρμονιστεί με την υπόλοιπη φιλοσοφική του θέση. Ο Heidegger δεν θα μπορούσε ποτέ να συνθέσει μια Αισθητική, γιατί απλούστατα η Οντολογία του δεν δέχεται έναν τέτοιου είδους «καταμερισμό εργασίας». Η μελέτη της οντολογικής του σκέψης, όπως την διατύπωσε κυρίως στο «Είναι και Χρόνος», μας οδηγεί σε μια πρώτη διαπίστωση για τη ανυπαρξία Αισθητικής στη σκέψη του Heidegger.

Φανερό είναι ακόμα η αντίθεση του Heidegger με τις αισθητικές αντιλήψεις της παραδοσιακής φιλοσοφίας, και κυρίως του εκ του Kant ορμώμενου ρεύματος της Αισθητικής, το οποίο μπορούμε να πούμε ότι ανάγεται σε αντιπροσωπευτικό όλης της φιλοσοφικής αυτής επιστήμης. Τα συμπεράσματα, λοιπόν, στα οποία καταλήγουμε μπορούν να ενταχθούν σε τρεις κύριους άξονες. Ο πρώτος αφορά στη θεμελιακή άρνηση του Heidegger να αναγνωρίσει οποιονδήποτε διαχωρισμό και καθορισμό αυτόνομων πεδίων, τα οποία θα προέκυπταν από μια κριτική γνωσιολογία και επιστημολογία. Η δεύτερη ιδέα σχετίζεται με την αμφισβήτηση των αρχών που διέπουν τις παραδοσιακές θεωρήσεις της φιλοσοφίας γενικά, αλλά και της Αισθητικής συγκεκριμένα, με κυρίαρχο το δίπολο υποκειμένου- αντικειμένου, από το οποίο ούτως ή άλλως πηγάζουν όλες οι άλλες κατηγορίες. Τέλος, υπάρχει η άμεση σχέση του έργου τέχνης με την αλήθεια, κάτι που δεν αφήνει κανένα περιθώριο να συγχέει κανείς την ανάλυση αυτή του Heidegger πάνω στην τέχνη με οποιουδήποτε είδους υποκειμενοκρατούμενες Αισθητικές που ασχολούνται με την αισθητική κρίση. Με αυτά τα λόγια θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τις βασικές ιδέες που δείχνουν πειστικά, ότι η χαιντεγκεριανή φιλοσοφία δεν περιλαμβάνει και ούτε θα μπορούσε να περιλαμβάνει μια καθαρή Αισθητική.

Ο Heidegger, με τον δικό του ιδιαίζοντα τρόπο, επιχειρήσει να συγκρουστεί με τις αισθητικές αντιλήψεις του παρελθόντος. Για αυτόν η Αισθητική δεν είναι μόνο ατελής. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι την βρίσκει παντελώς άχρηστη, Ο λόγος δεν είναι μόνο ότι αυτή αποτελεί έναν απομονωμένο φιλοσοφικό κλάδο, αλλά, επειδή ακριβώς πρόκειται για την τέχνη, θεωρεί μια τέτοια μέθοδο ακατάλληλη, σε βαθμό αυθαιρεσίας, να πραγματευτεί το ζήτημα. Το έργο τέχνης συνδέεται τόσο στενά με την οντολογική του σύσταση, που, για τον Heidegger, δεν μπορείς να πλησιάσεις διόλου την ουσία του, αν δεν προβείς σε

θεμελιώδεις οντολογικές ερμηνεύσεις. Το Είναι του έργου τέχνης έγκειται ακριβώς στην αποκάλυψη του Είναι. Αν του αφαιρεθεί αυτή η ιδιότητα δεν μένει παρά ένα απλό πράγμα.

Από την άλλη πλευρά, ο Heidegger μελετά ολιστικά την αισθητική, από την άποψη ότι την προσεγγίζει από την οπτική γωνία του καλλιτέχνη-δημιουργού, του ίδιου του αντικειμένου και τέλος του κοινού (Wartenberg 2005). Όσον αφορά το έργο τέχνης αυτό αναφέρεται κυρίως στο αποτέλεσμα που αυτό προκαλεί στο κοινό. Συνεπώς, ενδιαφέρεται περισσότερο για την λειτουργία του αντικειμένου παρά για την δομή. Για παράδειγμα, μία καρέκλα από την άποψη του Heidegger δεν εκλαμβάνεται ως ένα αντικείμενο με τέσσερα πόδια, αλλά ως κάτι που χρησιμοποιείται για κάθισμα. Επίσης για τον Heidegger η αισθητική είναι στην βάση της ιστορική και επηρεάζεται κάθε χρονική στιγμή από τις υποθέσεις των ανθρώπων για την ανθρώπινη ύπαρξη. Συνεπώς, μέσω της αισθητικής μπορεί κανείς να γνωρίσει την φύση διαφορετικών ιστορικά κόσμων.

Ο Heidegger (μαζί με τους Adorno, M. Merleau-Ponty, Μιχαήλ Μπαχτίν) ήταν ίσως από τους τελευταίους που έδωσε έναν αγώνα οπισθοφυλακής υπέρ μιας φιλοσοφικής αισθητικής. Αγώνας υπέρ μιας φιλοσοφικής αισθητικής σημαίνει, ακριβώς, να διαμεσολαβηθούν οι αισθητικές μορφοποιήσεις με οντολογικές σημασίες, με ιστορικές κατανοήσεις, με κοινωνικά διακυβεύματα και με ουτοπικές αξιοδοτήσεις.

Όπως ορθά επισημαίνει ο Krzysztof Ziarek για τον Heidegger, ο οποίος έβλεπε την κύρια απειλή για τον σύγχρονο κόσμο σε εκείνο που αποκαλούσε «πνεύμα της τεχνικής», ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της τέχνης έγκειται στην εκδίπλωση ενός κόσμου, ο οποίος δεν λειτουργεί πλέον με τον τρόπο της τεχνικής και τις ιδιάζουσες σε αυτήν μορφές της τεχνοεπιστημονικής ορθολογικότητας.

Βιβλιογραφία

- Martin Heidegger, «Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι», Εισαγωγή-Μετάφραση: Γιώργος Ξηροπαϊδης, εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ, 2008.
- Martin Heidegger, «Η Τέχνη και ο Χώρος», Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια : Γιάννης Τζαβάρας, εκδ. ΙΝΔΙΚΤΟΣ, 2006.
- Γεώργιος Ξηροπαϊδης, «Χάιντεγκερ και αρχιτεκτονική», Ομιλία σε Συνέδριο με θέμα: «Η σημασία της Φιλοσοφίας στην Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση», Πανεπιστήμιο Αθηνών, Οκτώβριος 2009.
- Παναγιώτης Θανασάς, «Χάιντεγκερ: το Είναι, ο χρόνος, η ιστορία», Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, 2008 – Επιστημονικό άρθρο.
- Παναγιώτης Θανασάς, «Ο Χάιντεγκερ και η αριστοτελική Ρητορική», Εκπαιδευτικός Όμιλος Κύπρου, 2010 – Επιστημονικό άρθρο.
- Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά, «Η οντολογική θεμελίωση της τέχνης κατά τον Heidegger», Σημειώσεις .